

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Vertimas kaip tarpkultūrinė saviprata

2013-01-04

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI
TEMA: Bendrakultūriniai tekstai
AUTORIUS: Aivaras Stepukonis

DATA: 2013-01

Vertimas kaip tarpkultūrinė saviprata

Aivaras Stepukonis

Hermeneutiniai svetimybės file spąstai

Apie dramblį

Kartą budistų vienuolis stebėjo, kaip indų mokslinčiai tarpusavyje kivirčijosi, protarpiais net apsikuldami, dėl to, ar pasaulis yra amžinas, ar ne; ar begalinis, ar vis dėlto baigtinis; ar kūnas ir siela yra vienis, ar veikiau atskirybės... Suglumęs vienuolis apie ginčą papasakojo Gautamai Budai, o šis atsikirto palyginimu: Gyveno syki toks karalius, kuris vieną dieną iš apylinkių susikvietė visus, kurie nuo gimimo buvo akli. Jiems susirinkus, karalius atvedino dramblį ir liepė vieniems liesti gyvūno galvą, kitiems – ausį, trečiuoms – iltį, ketvirtiems – straublį, o paskutiniams – uodegą. Tada paprašė, kad neregiai dramblį apibūdintų. Lietusieji galvą sakė: „Dramblys yra kaip puodynę.“ Lietusieji ausį porino: „Dramblys yra kaip rėtis.“ Lietusieji iltį aiškino: „Dramblys yra kaip noragas.“ Lietusieji straublį teigė: „Dramblys yra kaip plūgo stovas.“ Lietusieji uodegą tvirtino: „Dramblys yra kaip šluota.“ Tarp neregijų kilo didelis sąmyšis. Vieni dramblį lygino su vienu, kiti – su kitu daiktu. Vieni tvirtino: „Jis yra toks.“ Kiti prieštaravo: „Ne, jis yra kitoks.“ Neregiai taip įsismarkavo, kad vienas kitą ėmė kumščiuoti, o karalius smagiai juokėsi.

Apie puodynę, rėtį ir noragą

Tarkime, kad tie neregiai esame mes, vadinasi, dramblio niekada nematėme. Tarkime, kad iš patirties dramblį galime prilyginti tik puodynei, rėčiui ir noragai. Mūsų tikslas – tapti karaliais, tačiau iki šiol vaikščiojame apgraibomis, skendėdami sutemose.

Puodynę – tai „failas“, rėtis – tai „aplankas“, noragas – tai „darbalaukis“. Ir mūsų dalia už kolegų indų yra kur kas varganesnė, mat jų „puodynę“, „rėtį“ ir „noragą“ sieja

aiškus reikšminis ryšys – tais žodžiais žymimi padargai, priklausantys tai pačiai liaudies buities sričiai. O štai mes imame dramblį lyginti su dalykais, kurie tarpusavyje, regis, neturi jokios bendrystės: „failas“ – „aplankas“, „failas“ – „darbalaukis“, „aplankas“ – „darbalaukis“. Kalbiniu požiūriu nežinome, kaip šie žodžiai tarpusavyje sąveikauja. Galvodami apie „rankas“, galvojame apie „pakelti“ arba „sulenkti“, galvodami apie „akis“, galvojame apie „pažvelgti“ arba „atmerkti“, galvodami apie „jūrą“, galvojame apie „banguoti“ arba „ošti“. Tačiau lietuviškai galvodami apie „failą“, kalbinio pagrindo galvoti apie „aplanką“ arba „darbalaukį“ neturime. Šie trys žodžiai gimtojoje kalboje, tiksliau, jos paribiuose vartojami kratinio principu, *tarpusavyje susijusius reiškinius žymint tarpusavyje nesusijusiais žodžiais*.

Bet štai kitu požiūriu mūsų padėtis už kolegų indų jau daug palankesnė, mat jie buvo akli nuo gimimo, o mes neregystę įsikalbėjome patys. Dramblio nematome, nes nemokame į jį žiūrėti. Galbūt regėjimas grįš, jeigu trumpam persikraustysime ten, kur dramblis gimė, augo ir kur jam buvo išrinktas „dramblio“ vardas?

Apie trejybę

XX a. septintajame dešimtmetyje supratu, kad kompiuterius netrukus bus galima pritaikyti tiek kasdieniniame darbe, tiek buityje, kilo klausimas, kaip apie juos šnekėti, kad suprastų ne tik skaičiavimo centro darbuotojas, bet ir eilinis naudotojas. Galimybių būta trijų: 1) vartoti specializuotą skaičiavimo technologijos terminiją; 2) kurti naują terminiją; 3) pritaikyti Vakaruose jau prigijusią ir plačiai vartojamą terminiją, įprastinę jos reikšmę papildant perkeltine. Dėl lengvai nuspėjamų priežasčių paprasčiausia ir grakščiausia pasirodė trečioji galimybė.

Pasirinkta tuometinei žinių visuomenei būdingiausia kalbinė aplinka – kanceliarija, arba raštinė, kuri duomenis renka, rūšiuoja ir saugo trim pagrindiniais būdais: turinio požiūriu jungia į daiktus, anglų kalba vadinamus *files*, šie rūšiavimo požiūriu laikomi daiktuose, anglų kalba vadinamuose *folders*, o tie vietos požiūriu laikomi padėti ant daikto, anglų kalba vadinamo *desktop*.

Įsidėmėtina, kad anglų kalbos žodžiai *desktop-folder-file* sudaro darnų reikšminį visetą, semantinę trejybę, kuri yra grindžiama įprastine raštinės praktika, ir dar tokia, kuri tiek daiktais, tiek žodžiais yra ikikompiuterinė. Vadinasi, kompiuterinės terminijos, kiek ji skirta eiliniam naudotojui, pagrindą sudaro kalbėsena, perimta iš kitos žinių tvarkymo srities, buvusios ir veikusios gerokai anksčiau, negu atsirado kompiuteriai.

Desktop-folder-file ir yra tas trinaris dramblis, kurį anglų kalboje – kompiuterinės terminijos Indijoje – regime ir kurio savo gimtojoje kalboje, deja, neižiūrime.

Apie karalių

Kas gi tas karalius, kuriam mokslai ne kliudytų, o padėtų išvysti dramblį ten, kur kiti mato tik puodynes, rėčius ir noragus? Kalba – mišrus ir sudėtingas reiškinys, kuriame susipina garsas, ženklas, atmintis, paprotys, kultūra, dorovė, estetika, apskritai didžioji dalis žmogaus gyvenimo. Tad regalinių varžovų – skirtingiems mokslams atstovaujančių aiškintojų – irgi rasis devynios galybės.

Gerbiu mokslininkus, gerbiu išminčius, gerbiu visus, siekiančius drausmingo tikrovės pažinimo, bet kartu esu suvaržytas laiko ir vietos, todėl nuo išplėstinio metodologinio svarstymo ir argumentavimo, kodėl karaliumi skelbsiu vienos, o ne kitos srities žinovą, čia susilaikysiu. Šiaip ar taip, pagrindinis kriterijus – gebėjimas matyti visumą, tai yra dramblį.

Karalius nėra kalbininkas, nėra terminologas, nėra etimologas, nėra semiotikas ar semantikas, nėra skaičiavimo technologas ar kompiuterininkas. Šie ir kiti mokslinčiai, nors puikiai išmano kiekvienas savo dalyką, visumos požiūriu vis dėlto klydo:

Pirma, svarstė po vieną žodį ten, kur po vieną žodį svarstyti nevalia, reikia kliautis žodžių spiečiais: jei vienas pavadinamas varpa, kitas vadinamas makštimi, nes žodžiai ir daiktai turi derėti ir kaip žodžiai, ir kaip daiktai, ir tiesiogine, ir perkeltine prasme.

Antra, žodžius jie kūrė ten, kur juos derėjo ne kurti, o versti.

Trečia, rengdami terminiją, tinkamai nesuskirstė jos vartotojų į kategorijas. Su kompiuteriu santykinai dviem skirtingais lygiais, todėl ir pati kalba yra dvisluksnė: vienaip kompiuterį supranta, vaizduoja ir aptaria technologai (programuotojai ir inžinieriai), kitaip – eiliniai naudotojai. Pavyzdžiui, ką pirmieji vadina „direktorija“, antriems yra „aplankas“, kas pirmiems yra „grafinė naudotojo sąsaja“, antriems – „išvaizda“, kas pirmiems yra „operacinė sistema“, antriems – „aplinka“...

Ketvirta, jie nesuprato bendresnių kultūrinių ir istorinių problemos aplinkybių, lėmusių vienokios ar kitokios kalbėsenos pasirinkimą: nors iš pirmo žvilgsnio klausimas, atrodytu, yra naujoviškas, kompiuterinis, įsigilinus aiškėja, kad jis – anaip tol ne kompiuterinis, o senoviškas kanceliarinis, grįstas ne skaičiavimo technologijų, o raštvedybos vaizdiniais.

Ir mokslinčiai kartais klysta. Aišku, jų išsimokslinimas dėl to nemenksta. Taigi gerbiu mokslinčius, bet kas gi vadintinas karaliumi?

Karalius yra vertėjas.

Apie Adomą ir Ievą

Adomą Dievas sukūrė iš nieko. Panašiai galima kurti ir žodžius, kai susiduriama su nauju, pirmą kartą išrastu dalyku. Tokios kilmės ir darybos žodžiai vadinami naujadarais. O čia vadinkime juos adomvardžiais. O štai Ievą Dievas kūrė jau kitaip: ne iš nieko, o iš paties Adomo – iš to, kas po ranka. Kai susiduriama su naujybe, kuri dar neturi pavadinimo, žodžių galima prasimanyti ir taip. Čia tokios kilmės žodžius vadinkime ievavardžiais.

Kaip minėjome, dramblį, kurio kūną sudaro trys nariai *desktop-folder-file*, anglų kalba prisiviliojo iš kitos pažintinės srities – raštinės. Čia tie žodžiai ir jais žymimi daiktai buvo naudojami dešimtmečius (gal net šimtmečius) prieš kompiuterių išradimą. Kaip tik dėl šios priežasties iškart prigijo naujoje kompiuterinėje terpėje ir tapo tokie savi, jiems suteikus perkeltinę reikšmę.

Kaip paprasta, lengva ir grakštu! Ir kaip velniškai pikta ir pavydu, žiūrint į tą trijų grašių vertės „failą“ – „aplanką“ – „darbalaukį“, kuri mums, itin gražios, lanksčios ir turtingos gimtosios kalbos vartotojams, iki šiol bruka kai kurie mokslinčiai!

Apie trejybę

Ką patartų karališkasis vertėjas?

Pirma, anglišku žodžių *desktop-folder-file* atitikmenys lietuvių kalba ne kurtini kaip adomvardžiai, o verstini kaip ievavardžiai. Kurti jų nederėtų ne tik todėl, kad reikiamu mastu Lietuvoje nekūrėme ir pačios kompiuterinės technologijos tada, kai buvo sprendžiamas klausimas, kaip ją vaizduosis esamos ir būsimos eilinių naudotojų kartos visame pasaulyje. Naujadarai nekurtini dar ir todėl, kad eiliniam naudotojui skirta terminija yra grįsta ne kompiuterine, o daug senesne ir įprastesne kanceliarinė kalba. Netgi pas mus ji yra tokia sena ir tokia įprasta, kad drąsiai galime vadintis jos kūrėjais ir puoselėtojais. Šiosios kurti tikrai nereikia, nes ją jau turime, apie ją pasakomus daiktus *mokame* šnekėti ir tą darėme gerokai iki kompiuterių išradimo.

Antra, minėjome, kad trejybė *desktop-folder-file* žymi ne atskirus, tarpusavyje atsijusius daiktus, o rišlią tikrovę – raštinės aplinką. Vadinasi, angliški žodžiai verstini ne pavieniui, o drauge kaip suaustas semantinis visetas, žymintis darnų sudėtinį reiškinių. Žodis *file* verstinas, atsižvelgiant į žodžių *folder* ir *desktop* vertimą; *folder* – atsižvelgiant į *file* ir *desktop*; *desktop* – atsižvelgiant į *file* ir *folder*. Tarkim, jeigu anglišką žodį *tree* nuspręstume versti „medis“, tai kitus daiktinius jo atitikmenis būtinai verstume „vainikas“, „šakos“, „lapai“ „kamienas“, „šaknys“ ir taip toliau, nesavivaliaudami ir neišdykaudami. Žodį *branch* juk galėtume versti ir „filialu“, ir „skyriumi“, tačiau išmanydami turimą – šiuo atveju medžio – kontekstą ir, žinoma, būdami protingi, taip nesielgtume.

Trečia, trinaris, iš *desktop-folder-file* susidedantis dramblys anglų kalba yra *office workspace*, o lietuviškai – darbo vieta biure arba raštinėje. Nesvarbu, ar namuose, ar darbovietėje naudotojas įžengia į *office* – jis sėdasi prie *desktop*, apžvelgia, kokie *files* ir *folders* ant pastarojo tvarkingai ar be tvarkos sudėti. Pamatęs *file*, kurio ieško, ima jį, varto, taiso ir saugo iki kito karto, padėdamas ant *desktop* arba įkišdamas į kuri nors *folder*. Jeigu nemato, ima vieną po kito vartyti *folders*, kol randa dominantį *file*, o tada išsitraukia jį iš *folder*, atsiverčia ir pagal poreikį tvarko jame saugomus duomenis. Ar kur nors yra minimas kompiuteris? Ne! Ar Lietuvoje iki kompiuterių neturėjome biurų ir raštinių? Jergau, aišku, kad turėjome! Ar mokėjome apie tai šnekėti? Na, žinai, dar vienas toks klausimas, ir gausi sprigtą!

O dabar iš ankstesnės pastraipos pašalinkime nežinomuosius: lietuviškai kalbantys ir rašantys žmonės įžengia į biurą arba raštinę, sėdasi prie rašomojo (stalo), apžvelgia, kokios bylos (paprasti arba sudėtiniai tekstinių, vaizdinių ir garsinių duomenų rinkiniai) ir aplankai (viršeliai arba segtuvai byloms telkti vienoje vietoje) tvarkingai ar be tvarkos ant jo sudėti. Pamatęs bylą, kurios ieško, ima ją, varto, taiso ir saugo iki kito karto, padėdamas ant rašomojo arba įkišdamas į kuri nors aplanką. Jeigu nemato, ima vieną po kito vartyti aplankus, kol randa dominančią bylą, o tada išsitraukia ją iš aplanko, atsiverčia ir pagal poreikį tvarko joje saugomus duomenis.

Vadinasi, nuo įprasto rašomojo stalo persėsdamas prie kompiuterio, eilinis naudotojas kalbiniu požiūriu nepatiria jokio nepatogumo. Iš vienos raštingumo aplinkos (medinio rašomojo stalo, kartoninių aplankų ir popierinių bylų) pereidamas į kitą (skaitmeninio, arba kompiuterinio rašomojo stalo, aplankų ir bylų), eilinis naudotojas privalės išmokti daugybę naujų įgūdžių, tačiau iš naujo mokytis pagrindinio žodyno nereikės, nes šis lieka tas pats, nors ir papildytas naujomis perkeltinėmis reikšmėmis. Pabrėžtinai kartoju „eilinis naudotojas“, mat *šita* kalba yra skirta būtent jam, o ne kompiuterinės ar programinės įrangos inžinieriui!

Štai ir viskas – sėdime prie kompiuterio ir kuo sklandžiausiai šnekame lietuviškai. Anglų kalba *desktop-folder-file*, o lietuviškai *rašomasis*-aplankas-byla*.

Apie reginį

Žodžių reikšmes galima apibrėžti ne tik kitais žodžiais, bet ir vaizdais. Tokie apibrėžimai yra vadinami parodomaisiais. Į klausimą, ką reiškia žodis „batas“, galima atsakyti, apibrėžiant jį kitais žodžiais, pavyzdžiui, sakant: „toks apavas, dažniausiai odinis ir su aulais.“ Bet galima ir pirštu parodyti į tikrą batą arba jo piešinį ir pasakyti: „štai toks daiktas“. Ką laimime tokiais parodomaisiais apibrėžimais? Jie ypač praverčia, kai ginčijamasi dėl pačių žodžių, nes leidžia išsivaduoti iš užburto kalbos rato, apie žodžius prabylant ne žodžiais, o vaizdais.

Žiniatinklio naršyklės paieškos laukelyje iš eilės įveskime du angliškus žodžius, platesnės reikšmės *furniture* (baldai) ir siauresnės *desktop* (rašomasis). Tada ieškyklėje pasirinkime ne tekstinius, o paveikslinius atsakymus (*images*), ir spauskime mygtuką „ieškoti“. Naršyklės lange išvysime daugybę nuotraukų arba piešinių, kuriuose vaizduojami biurui skirti baldiniai rašomieji. Dabar atlikime pakaitinį veiksmą: paieškos laukelyje iš eilės įveskime „baldai“ ir „rašomasis“. Gausime įtikinamai panašų rezultatą. Šitai – požymis, kad anglų ir lietuvių kalbomis greičiausiai šnekame apie tą patį dalyką.

Minėtą pratimą atlikime su žodžių junginiais *office folder* – „raštinė, aplankas“ ir *office file* – „raštinė, byla“. Pamatysime, kad „aplanko“ atveju ir anglų, ir lietuvių kalbomis rodomi daugiau arba mažiau panašūs atvaizdai, o „bylos“ atveju reginys gerokai skiriasi: anglų kalba matysime tuos pačius kanceliarinius atvaizdus, o štai lietuvių – jau daugiau paveikslėlių bus iš srities, kurią globoja Temidė. Atrodytų, kad tarp anglų ir lietuvių kalbų išryškėjo reikšminis atotrūkis. Tokio atotrūkio išties esama, ir kaip kitaip, juk kalbos vis dėlto yra skirtingos! Palyginti su kitais dviem žodžiais, „bylos“ atveju tas atotrūkis yra ženkliausias, tačiau jo pobūdis, kaip netrukus argumentuosiu, yra paviršinis, o ne esminis. Galiausiai lietuvių „byla“, o anglų *file* nurodo tą patį dalyką – ir tokiu pačiu aukštu atitikimo laipsniu, kaip ir žodžiai *desktop* – „rašomasis“ arba *folder* – „aplankas“.

Ir nepamirškime, kad esmė – lyginti dramblis, o ne puodynes, rėčius ir noragus. Mūsiškis lietuviškas drambliukas, dailiai sudėtas iš *rašomojo-aplanko-bylos*, savo kalbiniu rišlumu ir darnumu niekuo nenusileidžia svečiam dručkiui, šauniai suręstam iš *desktop-folder-file*.

Apie dvikalbystę

Kitas, kiek aptakesnis būdas sugretinti dvi kalbines praktikas yra dvikalbystė. Šiuo atveju vienoje kalboje vartojamų žodžių reikšmės tikrinamos ne tiek per tiesioginę kalbinių atitikmenų vartoseną kitoje kalboje (literatūrinį vertimą), kiek apskritai *gyvenant* svetimame krašte ir stebint, kaip natūraliai čionykštė kalba atsispindi mintinėje gimtosios kalbos sąrangoje. Slenkant laikui, vertiniai pasisiūlo tarytum patys, tiesiogiai jų neieškant (nėra poreikio, juk bendraujama svetima kalba), nes atitikmenys asmens mąstyme formuojasi daugiau neakivaizdžiu pašamoniniu lygmeniu.

Greičiausiai nutiks štai kas: anglų ir lietuvių kalbas gerai mokantis raštingas žmogus, svečioje aplinkoje vartodamas *file*, ilgainiui pradės suprasti jį kaip „bylą“, nes taip tas žodis *veikia* anoje kalbinėje tikrovėje, sąveikaudamas su *folder* – aplanku ir *desktop* – rašomuoju.

Tą pačią mintį pakartoti galima ir taip: lietuvis, kuris iš pradžių mokėjo tik lietuvių kalbą ir žinojo tik „failą“, patekęs į anglakalbę aplinką ir joje pagyvenęs ilgesnį – metais skaičiuojamą – laiką, tikėtina, „desktopą“, „folderį“ ir „failą“ pradės suvokti ir vaizduotis kaip *rašomąjį-aplanką-bylą*. Anoje kalboje jis išmoks regėti dramblių, kurių matyti gimtojoje kalboje jam tyčiomis ar netyčiomis trukdoma.

Rašomojo-aplanko-bylos reikšmes tikrindami dvikalbystės būdu, darsyk liudijame, kad anglų kalba vartodami *desktop-folder-file*, turime omenyje daugiau ar mažiau tą patį sudėtinį dalyką.

Apie junglumą

Kalbos junglumu (valentingumu) nusakomas papildomas žodžių derėjimo tarpusavyje lygmuo. Arkliui išleidus garsą, sakome „žvengia“, garsą išleidus šuniui, sakome „loja“, o išgirdę bažnyčios varpą, tariame „skamba“ arba „gaudžia“. Perduodami žinią, ją „pranešame“, o perduodamą siuntą „įteikiame“.

Nugirdę lietuviškai pramokusį užsienietį pasakojant apie „lojantį“ arklių, „gaudžiantį“ šunį, arba „žvengiantį“ varpą, iš pradžių, matyt, smagiai nusikvatotume, o tada pultume nuolankiai taisyti. Žodžiai yra sąryšingi, vienas kito tarytum šaukiasi, vienas kitam tinka arba ne, vienas kitą prisileidžia arba atstumia.

Paklauskime, su kokiais lietuvių kalbos veiksmažodžiais jungiasi svetimybė „failas“? Su jokiais! Turime tiek pat pagrindo minėtą svetimybę palydėti ir veiksmažodžiais „atidaryti – uždaryti“, ir „atvožti – užvožti“, ir „atkelti – užkelti“, ir „atlenkti – užlenkti“, ir „atkimšti – užkimšti“, ir „atšauti – užšauti“, ir taip toliau. Viskas „tinka“, nes netinka niekas.

Jeigu vis dėlto išsisukinėsime, mėgindami „failą“ labiau šlieti prie vieno kurio nors veiksmažodinio numylėtinio (pavyzdžiui, „atidaryti“ ir „uždaryti“), tapsime lengvu kritikos kąsniu tiems, kurie klastingai mūsų pasiteiraus, o kodėl? Ir tada mėšlungiškai suksime mąstymo vijas, spirgančioje smegeninėje fantasmagoriškai blaškysimės tarp kompiuterinių atvaizdų, piktogramų, anglų kalbos nuotrupų tol, kol pasieksime kažką panašaus į „bylą“, „dokumentą“ arba „aplanką“, miglotai įsivaizduodami arba daiktą su puslapiais, kurių galime „versti – vartyti“, arba daiktą iš dviejų sulenktų viršelių, kurių galime „verti – varstyti“.

Palyginkime *rašomąjį-aplanką-bylą*. Vienas lengvumas! Bylas verčiame, aplankus veriname, prie rašomojo sėdame, dirbame, leidžiame laisvalaikį. Bylas į aplankus dedame, kišame arba iš jų imame, traukiame. Bylas ir aplankus ant rašomojo dedame, krauname, kartais nerūpestingai numetame. Čia tik keli paprasti pavyzdėliai, rodantys, kaip lengva daiktavardinę trejybę *rašomasis-aplankas- byla* jungti ne tik su jos dėmenimis atskirai tinkančiais veiksmažodžiais, bet ir derinti tarpusavyje.

Apie dirgiklį

Pernelyg nepersūdytume, iš dalies tvirtindami, iš dalies šmaikštaudami, kad lietuvių kalboje „failas“ kaip žodis tinkamai net neišsiskleidžia. „Failas“ panašesnis ne į žodį, o į piktogramą, pieštinę nuorodą, kurios mintyse nepalydime jokia lietuviška sąvoka. Kitaip tariant, „failas“ reiškiasi tik lietuvių kalbos paribiuose, bet ir čia daugiau ar mažiau tik kaip grafinis dirgiklis, kuris neraštingą naudotoją nukreipia tiesiai į veiksmą. Šitai įvyksta, peršokant kalbinį mąstymą. Lygiai taip pat vartojami „folderis“, „desktopas“, „printeris“, „seivinti“ ir panašios „grožybės“. „Failas“ – tikrų tikriausias šios Adamsų šeimynėlės narys. Tokių svetimybių vartojimo pagrindas ir paskata – ta pati „logika“. Rankos – burnos – ir jokios lietuvių kalbos.

Pamėginkime pataisyti tokio „failuojančio“ ir „folderiuojančio“ žmogaus kalbą, kai jis, visas išsprakaitavęs, bando atlikti kokį nors kompiuterinį veiksmą. Turbūt pamatysime, kaip ne laiku ir ne vietoje tai darome, nes jam *ne tas galvoje*. Greičiausiai mums bus atrėžta: „Koks skirtumas – byla, failas ar dar koks nors *lalailas*, svarbu, kad veiksmas yra atliktas, rezultatas – gautas!“ Būtent šitaip „failas“ ir kiti garsiniai anglų kalbos pamėgdžiojimai į kai kurias lietuviškos buities kertes ir smelkėsi, bet toli gražu ne į pačią lietuvių kalbą, taip ir likdami už jos ribų. Anoks čia stebuklas, Lietuvoje daug dalykų reiškiasi už lietuvių kalbos ribų, negerai tik, kad lietuvių kalba kartais imama laikyti tai, kas į ją net nesiprašo.

Apie raštingumą

Šnekėdamiesi apie kompiuterių pritaikymą žinių visuomenės gyvenime, minime žodį „raštingumas“. Ir suprantama, kodėl. *Rašomojo-aplanko-bylos*, kitaip tariant, kanceliarinės aplinkos duomenys ir žinios visų pirma tvarkomi raštu. Vadinas, raštingi yra tie, kurie moka naudotis rašto teikiamais patogumais. Kanceliarinį žodyną pritaikę kompiuterinei terpei, padėtį čia nusakome ta pačia raštinės terminija. Eilinis naudotojas, išmokęs darbuotis prie kompiuterinio rašomojo – tvarkyti, taisyti, rūšiuoti, aplankuose saugoti bylas – tampa kompiuterinio raštingumo pavyzdžiu.

O štai svetimybė „failas“ kaip tyčia yra kompiuterinio raštingumo priešingybė. Lietuvių kalbos paribiuose ji atsirado ir prikepė dėl anglų kalbos nemokėjimo, nes šia kalba atsiritus didelei informacinei bangai, visi, kurie nemokėjo plaukti, ėmė toje bangoje skęsti. Tikėtis rimtesnio kompiuterinio raštingumo Lietuvoje negalėsime tol, kol raštingumas čia bus grindžiamas pačia savo priešingybe – kompiuteriniu neraštingumu.

Apie kokią sisteminę lietuviškos kompiuterinės terminijos kultūrą galime postringauti, jeigu kuriant tokios terminijos prielaidas klegetuojama džiuogėms būdingais garsų pamėgdžiojimais? Susidurdami su „failais“, „aplankais“ ir „darbalaukais“, žmonės

tiesiog nustos tikėti lietuvių kalba, bet dar labiau įtikės anglų, nes joje regės tvarką ir darną – dalykus, kurie mintis traukia taip, kaip bites – medus.

Beje, laikotarpiu, kai kompiuterių dar nebuvo, sudėtingiausią raštinių praktikos mechanizmą Lietuvoje plėtojo teismai – duomenys čia buvo ir yra tvarkomi būtent raštu. Teismuose sprendžiami piliečių ginčai, vykdomas valstybės įstatymais apibrėžtas teisingumas. Visai nenuostabu, kad didelė teismo proceso dalis vyksta kanceliarinėje aplinkoje – skaitomi, nagrinėjami raštu išdėstyti duomenys, kuriais remiantis daromos išvados, o galutinė jų pateikimo forma – irgi raštas. Vadinasi, čia daug rašoma, daug skaitoma, dažnai sėdima prie rašomojo, vartoma daugybė bylų, o patys teisėjai valstybės sąrangoje pagal specialybę yra vieni iš raštingiausių.

Ar dėl to teismai galėtų savintis žodį „byla“? Žinoma, ne! Juk jie negalėtų savintis popieriaus, tušinukų, sąvaržėlių, segtuvų ar kitų kanceliarinio darbo priemonių. O jeigu populiarioji žiniasklaida dar gebėtų teismo procesą tinkamai skirti nuo bylos, neplakdama jų daiktan, būtų išvis puiku.

Prisiminkime, kad angliškai kalbančiuose kraštuose teisminis procesas vadinamas *case*. Ir tas *case* tuose kraštuose yra *filed up*. Tai dar vienas įrodymas, kad *file* ir „byla“ yra šaunūs kalbiniai atitikmenys, vartojami visur, kur tenkinami bendrieji raštinės poreikiai – nesvarbu, teisme, įstatymų leidyboje, versle ar namuose, pramogaujant.

Šiaip ar taip, žodis „byla“ Lietuvos teismuose iš esmės pasitelkiamas tuo pačiu semantiniu pagrindu kaip ir turto apskaitoje (nekilnojamojo turto kadastro duomenų byla), statybose (darbų baigimo byla), žemėtvarkoje (techninės apskaitos byla), verslo įmonėje (darbuotojo asmens byla) ir taip toliau. Visur, kur duomenys tvarkomi, remiantis kanceliariniais raštvedybos principais, vartojome, vartojame ir vartosime *rašomąji-aplankus-bylas*. Teismų praktika, kiek ji remiasi raštinės priemonėmis, įskaitant bylas, šią taisyklę patvirtina, o ne paneigia.

Šnekant ne tik apie valstybės, bet ir apie verslo raštingumą, pridurtina, kad anglakalbių kraštuose žodis *file* ypač plačiai prigijęs būtent versle, mat kanceliarine raštvedyba pagrįstą vadybinį racionalizmą jis išplėtojęs net labiau negu valstybinis aparatas. Lietuvos verslas į tokias raštingumo ir vadybos aukštumas dar tik stiebiasi. Tai greičiausiai ir bus svarbiausia priežastis, kodėl *rašomojo-aplanko-bylos* trejybė pas mus dar nėra tokia visuotinė kaip anglakalbių kraštuose. Tačiau nedvejokime – raštvedyba grįstas vadybinis racionalizmas Lietuvos versle vis tiek plis, raštingumo lygis kils, biuro kultūra taps brandesnė, o su ja formosis ir skonis taisyklingai kalbėti lietuviškai – nebeveblensime „failais“ „folderiais“ ir „desktopais“, išsiugdysime grakštesnės kalbos pojūtį, sakysime *rašomasis-aplankas-byla*.

Apie musę

Pripažinkime, lietuviškoji „failo“ istorija yra nedaili, liudijanti, kad kažkas vis dėlto papuvę mūsų mokslo ir žinių karalystėje. Paprasti žmonės yra linę iš musės daryti dramblių, o štai mokslinčiai iš dramblio padarė musę. Kur turėjo regėti didesnę, visuminę paveikslą, karpė tol, kol iš skiaučių nebesugebėjo sudėti nieko prasminga. Tad ir paliko, kaip radę.

Keblios padėties priežastis, matyt, buvo trejopa. Suklupta turbūt iš dalies dėl žmogiškojo veiksnio, iš dalies – dėl mokslo kryptių ir šakų perdėto išskaidymo, kai nebemokama dirbti kartu bendram labui, iš dalies – dėl keisto ir pernelyg gajaus įsitikinimo, kad kalbininkai yra vieninteliai kalbos globotojai ir aiškintojai. Bet juk taip nėra ir niekada nebuvo! Kalba – daug platesnis ir sudėtingesnis reiškinys, netelpantis į vieną žinijos aruodą, todėl bendradarbiavimas tarp atskirų mokslo kryptių ir šakų yra privalomas.

Dėliodamas šį rašinį, kartkartėmis pasijusdavau nejaukiai, nes anglišku žodžių *desktop-folder-file* vertimą į lietuvių kalbą laikiau gana paprasta užduotimi. Juk viskas nuspręsta dar anais laikais, dar iki kompiuterių, kai žmonės plušėjo raštinėse ir daiktus vadino jų vardais: *rašomaisiais-aplankais-bylomis*.

Bet vis dėlto tie, kuriems šiuo klausimu priklausė sprendimo galia, skaudžiai apsiriko ir dar gimtajai kalbai žalos pridarė. Vadinasi, lietuvių kalbos klausimus narpliojantys sambūriai stokoja išmanymo metodiniu lygmeniu. Jiems stinga ne atskirų dalykinių žinių, o gebėjimo matyti bendrą sintetinį vaizdą, sisteminės žiūros įgūdžių, kai dešinė žino, ką veikia kairė, ir atvirkščiai.

Šios kritinės pastabos skirtos ne įgelti, o suprasti. Gyvename painiais ir sudėtingais laikais. Į lietuvišką buitį plūste plūsta nelietuviškos kilmės prekės, žinios, įrenginiai, technologijos, išrastos ir pagamintos svetur, o apibūdintos angliškai, nes būtent šiai kalbai nūdienos pasaulyje priklauso kalbinė ir ikonografinė hegemonija. Kultūrinis ir reikšminis anglų kalbos skverbimasis į lietuvišką terpę yra neišvengiamas, ateityje jis tik ūmės. Ką daryti?

Vienas kelias, o galiausiai aklagatvis, – ignoruoti anglų kalbą, o jos nesuprantant, neįmanoma ja išreiškiamų semantinių sąrangų įsisavinti lietuviškai. Šiuo keliu eidami, tokios lietuvių kalbos, kokią šiandien dar turime, ilgainiui turbūt neteksime, šnekėsime lietuviškuoju anglų kalbos dialektu. Kitas, daug viltingesnis kelias – anglų kalbą suprasti, o supratus, ją išreiškiamas semantines sąrangas įsisavinti lietuviškai. Ar lietuvių kalba tą įstengtų? Ne tik įstengtų, bet daugeliu atžvilgių dar ir pranoktų mūsų pernelyg kuklius lūkesčius.

Tas apgailėtinas kalbinio nevisavertiškumo jausmas, su kuriuo Lietuvoje, deja, nuolat susiduriame, nulemtas ilgus metus trunkančio vienakrypčio informacijos srauto, mintims ir žodžiams srūvant iš anglų kalbos į lietuvių, bet ne atvirkščiai. Šitai lietuvių kalba kaskart atsiduria keblioje padėtyje, nes jai tenka vargti, taikantis prie anglų kalbos sąrangų. Ar kada bandėte elgtis atvirkščiai, pavyzdžiui, rimtesnį lietuvišką veikalą išversti į anglų kalbą? Ar girdėjote, kaip karališkoji jos didenybė stena, pūškuoja, dejuoja, o dažnai ir visiškai palūžta? Bandžiau ne kartą, aimanų prisiklausiau iki soties – tiesą sakant, reta kuri kalba atlaidumo išmokys taip gerai kaip anglų, mat čia reikia būti atlaidžiam kaip vaikui. Ne taip, kaip kalbant gimtąją lietuvių kalbą, kuri puldinėjama tiek savų, tiek svetimų. Ir ką? Ji vis dar gyva, stipri, *tiksli*.

Šiame nuolatinų klajonių tarp gimtojo krašto ir svetimų kultūrų amžiuje lietuvių kalbos svarstymuose turėtų dalyvauti kaip tik tie iš mokslinčių, kuriems tokios klajonės yra darbinė susižinojimo priemonė – vertėjai, kultūrologai, hermeneutikai. Tada tokių kuriozų ir nesusipratimų, koku yra tapęs „failas“, tikėtina, pasitaikytų mažiau. Kartu

būtų pasiūlyta kalbinių sprendinių, kurių siauresnės lituanistikos atstovai greičiausiai nesugalvotų.

Apie kerus

Kartą sapnavau paiką sapną: išsproginęs akis, vaikėžiškai ginčijausi apie kompiuterius su vienu solidžiu aštrialiežuviu.

Sakau jam:

- O kodėl kompiuteris? Kodėl ne *duomas*? Galėtume sakyti ne kompiuterinė, o *duominė* technologija, ne kompiuterizuoti, o *duominti*?

Tas tik šypt:

- Neprigis...

Tada aš jam:

- Ir tau neprigis!

Tas nustebęs:

- Kas?

Aš jam:

- Neprigis ir tiek.

Tas beveik išsigandęs:

- Pažiūrėsiu, ką galėčiau padaryti...